

УДК 373.543

*Марія Пентилюк,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри мовознавства
Херсонського державного університету*

МОВНА ОСОБИСТІТЬ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА В КОНТЕКСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розглядаються проблеми формування мовної особистості майбутніх учителів-словесників у контексті сучасної лінгводидактики. Аналізуються особливості мовної особистості, професійні вміння, якими мають оволодіти студенти-філологи, і ті завдання, що стоять перед викладачами вищої школи.

Ключові слова: *мовна особистість, комунікативні вміння, мовна і мовленнєва компетентність студентів, українська культуро-мовна особистість учителя.*

В статье рассматриваются проблемы формирования языковой личности будущих учителей-словесников в контексте современной лингводидактики. Анализируются особенности языковой личности, профессиональные умения, которыми должны овладеть студенты-филологи, и те задачи, что стоят перед преподавателями высшей школы.

Ключевые слова: *языковая личность, коммуникативные умения, языковая и речевая компетентность студентов, украинская культуро-языковая личность учителя.*

The article deals with the problems of language individuality formation of future linguodidactics. Features of language individuality, professional skills that students-philologists have to possess and tasks for lecturers of higher school are analyzed.

Key words: *language individuality, communicative skills, language and speech competence of students, Ukrainian culture and language individuality of a teacher.*

Вища школа є сьогодні найважливішим соціальним інститутом, у якому відбувається розвиток молодого покоління. Саме в студентські роки відбувається стрімке і бурхливе зростання коефіцієнтів розумового розвитку, накопичення інтелектуального потенціалу, максимально активізується пізнавальна і професійно-орієнтована креативна діяльність. Саме тут студент має постати як мовна особистість і сформуватися як майбутній фахівець. У зв'язку з цим перед освітою постає складне питання

підготовки студентської молоді до професійної діяльності. Справді, підготовка сучасного вчителя-словесника є складною і багатогранною справою. Адже це має бути всебічно розвинена особистість, людина високої культури й ерудиції, що досконало володіє всім багатством виражальних засобів рідної мови і технологією навчально-виховного процесу в школі. У цьому контексті становлення мовної особистості майбутнього вчителя-словесника є одним із нагальних питань.

Незаперечною є теза: «Із слова починається людина». Вочевидь, людина існує в мові, виявляє себе в мові, прокладає через мову, через спілкування місток для порозуміння з іншими людьми. Відтак можна впевнено сказати, що історія людства здійснюється у спілкуванні, засобами мови, а однією з провідних умов соціального прогресу суспільства є мовленнєва діяльність. Успіх мовленнєвої діяльності, її результативність у свою чергу залежить від особистості, від рівня розвитку її мовлення, від культури мови і мовлення особистостей – мовців, які беруть участь у мовленнєвій діяльності. Саме тому науковці останнім часом звернулися до дослідження такого наукового феномена, як «мовна особистість» (Г. Богін, Й. Вейсгербер, Т. Дрідзе, Ю. Караулов, О. Леонт'єв, В. Маслова, Л. Мацько, І. Суслов, С. Сухих, В. Тарасун та ін.).

У сучасній лінгвістиці виокремилися такі напрями дослідження мовної особистості: полілектна (загальнолюдська) та ідеолектна особистість (притаманна певній спільноті) (В. Нерознак); етносемантична (С. Воркачев); елітарна мовна особистість (Т. Кочеткова, О. Сиротіна); семіологічна особистість (А. Баранов); російськомовна особистість (Ю. Прохоров); мовна особистість західної і східної культур (Т. Снитко).

Навчання української мови у вищій школі має спрямовуватися на те, щоб продовжувати формувати особистість, яка вільно володіє засобами української мови в будь-якій мовленнєвій ситуації, аргументовано висловлює свої думки, дотримується правил мовленнєвої етики.

Проблема мовної особистості в лінгвістиці, психолінгвістиці та лінгводидактиці не нова, їй приділяли увагу О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, І. Зимня, Ю. Караулов, О. Леонт'єв, Г. Онкович, Л. Паламар, В. Сухомлинський та ін. Однак сучасної інтерпретації вона ще не набула. Це й зрозуміло: народжується нова методика навчання рідної мови, що потребує переосмислення змісту, форм, методів і засобів навчання, а головне, визначення суб'єктів навчального процесу та їх взаємодії, що веде до удосконалення технології навчання рідної мови.

У пропонованій статті ставимо за мету визначити основні параметри вдосконалення мовної особистості майбутнього філолога в контексті його професійного становлення.

На сучасному етапі розвитку лінгводидактики як науки зростає роль формування особистості, що вміє здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поновлювати та оцінювати її, застосовувати способи

пізнавальної і творчої діяльності. Поступово вирізняється ще один підхід до навчання мови – когнітивно-комунікативний, що має прямий стосунок до розвитку мовної особистості учня.

Українська лінгводидактика набирає обертів саме в цьому напрямі – активно формується когнітивно-комунікативна методика навчання мови, суб'єктом якої є мовна особистість учня/студента. Пріоритетним стає питання формування комунікативної компетентності як провідного компонента структури загальної підготовки й розвитку особистості. Сучасне трактування мовної особистості ґрунтується на суб'єктно-суб'єктних стосунках учасників навчального процесу, і таким чином, учень – не об'єкт, а суб'єкт цього процесу, що бере активну участь у ньому, розвиває своє мислення і мовлення, засвоюючи мову й користуючись нею, опановуючи усі види мовленнєвої діяльності.

Відомий російський дослідник цієї проблеми Ю. Караулов вважає, що «мовна особистість – це та наскрізна ідея, котра, як показує досвід її аналізу й опису, пронизує всі аспекти вивчення мови й одночасно ламає межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки не можна вивчати людину поза її мовою» [3, с. 3]. Аналізуючи праці мовознавців С. Петкова, Є. Косеріу, Р. Будагова, Н. Хомського та ін., автор доходить висновку: мову можна вивчати лише з урахуванням мовної особистості, національних особливостей мови, яка є для неї рідною або якою вона користується, що свідчить про «наявність національної складової на кожному рівні організації мовної особистості» [3, с. 10], тобто на кожному етапі її формування.

Мовна особистість виявляє себе в актах мовленнєвої діяльності, що формується під впливом психологічних процесів. Національний компонент особистості дозволяє розглядати мовленнєву діяльність під кутом національно-культурної специфіки і враховувати етнолінгвістичні, етнопедагогічні та етнопсихологічні чинники. Це насамперед національний спосіб мислення, національна свідомість і самосвідомість, національний характер, український менталітет, національно-культурна мотивація та ін. Формування національно-мовної особистості здійснюється засобами рідної мови, роль якої у мовній освіті сучасної молоді важко переоцінити. Навчання рідної мови має бути спрямоване на виховання людини, що є носієм мови, володіє лінгвістичними знаннями та високим рівнем комунікативних умінь і навичок і дбає про красу і розвиток рідної мови.

У розвитку мовної особистості важливим є психологічні передумови засвоєння знань та формування комунікативних умінь і навичок. Найголовніші з них такі: 1) позитивне ставлення студентів до процесу навчання (є інтерес до предмета, підтримується стала увага, не порушується темп навчальної роботи); 2) процеси безпосереднього чуттєвого ознайомлення з матеріалом (у мові – це словесна і схематична наочність, ТЗН, контекст); 3) процес мислення (активізація конкретного й

абстрактного, понятійного і художнього мислення, сприйняття, осмислення і розуміння матеріалу); 4) запам'ятовування і збереження здобутої інформації, здатність до її відтворення з виявленням індивідуальних мовленнєвих здібностей.

Розвиткові мовної особистості сприяють мотиви учіння, що спонукають студентів до засвоєння лінгвістичної теорії й активної мовленнєвої діяльності. Серед мотивів навчання слід виділити: суспільно-політичні (державність української мови); професійно-ціннісні (професійне навчання здійснюється державною мовою); мотив соціального престижу, громадського обов'язку; комунікативні мотиви (потреба спілкуватися українською мовою; мотиви, пов'язані з потребою самоудосконалення, самовиховання; мотив поваги до викладача; утилітарні мотиви (потреба в знаннях мови як засобу професійної підготовки, досягнення певних життєвих вигод).

У цьому ключі мовну особистість необхідно розглядати з позицій теорії мовленнєвої діяльності, адже студент у процесі навчання в школі опановує всі види мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання, говоріння і письмо, а у виші їх удосконалює.

У працях учених (Ю. Караулов, В. Красних, В. Маслова та ін.) особистість розмежовується на два види – мовну і мовленнєву. На думку Ю. Караулова, узагальнений тип мовної особистості передбачає розмаїття варіантів мовленнєвих особистостей. Мовленнєва особистість, за його словами, – це мовна особистість у парадигмі реального спілкування, в діяльності; у свою чергу, мовна особистість – це багаточасова і полікомпонентна парадигма мовленнєвих особистостей [3, с. 33].

Основним засобом перетворення індивіда в мовну особистість В. Маслова називає соціалізацію в таких її аспектах: а) процес включення людини до певних соціальних відносин; б) мовленнєво-мисленнєва діяльність за нормами і законами певної етномовної культури; в) процес засвоєння законів соціальної психології народу [5, с. 34].

Не можна не погодитись, що мовна особистість – це насамперед соціальне явище, вона пов'язана із соціально-культурно-етнічною сферою суспільства. Тому процес соціалізації особистості буде відбуватися по-різному залежно від характеру соціального середовища і зокрема – мовленнєвого. Водночас не можна ігнорувати в мовній особистості й індивідуально-психологічного аспекту, тобто не можна розмежовувати мову і мовлення в мовній особистості: вони зумовлюють одне одного і взаємопов'язані.

Під мовною особистістю розуміємо високорозвинену особистість, носія як національно-мовленнєвої, так і загальнолюдської культури, який володіє соціокультурним і мовним запасом, вільно спілкується рідною, державною та іншими мовами в полікультурному просторі, адекватно застосовує набуті полікультурні знання, мовленнєві вміння і навички у

процесі міжкультурного спілкування з різними категоріями населення.

Отже, мовна особистість – людина, що володіє виражальними багатствами мови, продукує її в різних життєвих ситуаціях і шанує її, дбає про її збереження й розвиток.

Однією з особливостей духовно багатой та інтелектуально розвиненої особистості, необхідної для нормальної професійної діяльності, є мовлення. Актуальним для майбутніх учителів-словесників є українське професійне мовлення, оскільки нагальним стає не тільки розширення сфер спілкування, а й формування мовної особистості випускників середніх шкіл. Цілком зрозуміло, що впродовж навчання в університеті в центрі уваги повинні бути якості професійного мовлення студентів, над удосконаленням яких необхідно працювати усім викладачам.

Проблема співвідношення теорії і практики під час викладання мовознавчих дисциплін – це проблема, що давно хвилює як учених-методистів, так і викладачів-практиків, проблема, що потребує переосмислення й сучасного розв'язання. Йдеться не тільки про лінгвістичну теорію і практику та їх реалізацію у навчальному процесі вищої школи, але й про теоретичні положення сучасної методики як науки. Теоретичні проблеми методики мають важливе значення для вдосконалення процесу професійної підготовки, визначення питомої ваги лінгвістичної теорії та мовленнєвої практики у розвитку особистості студента.

Для викладача вищої школи необхідним стає осмислення таких понять, як мовна і мовленнєва компетентність студентів, спілкування та його різновиди, комунікативна основа навчання мови тощо.

Одним із головних завдань підготовки майбутнього вчителя-словесника є формування мовної особистості, яка вміє вільно й комунікативно виправдано висловлювати свої думки в будь-якій ситуації, дотримуючись норм літературної мови й виховувати ці якості в учнів. Основними джерелами вдосконалення педагогічного мовлення вчені вважають наслідування, навчання і самостійну роботу над собою.

Сучасний учитель має знати нові технології навчання, методи формування навичок самостійної роботи, розвитку творчих здібностей та логічного мислення учнів; повинен уміти проектувати, конструювати, моделювати і проводити уроки і виховні заняття, у тому числі з елементами інформаційно-комп'ютерних технологій [7, с. 37].

За період навчання в університеті студенти філологічних факультетів мають набувати відповідних фахових умінь і навичок: досліджувати мовні та літературні факти і явища в їх системній сув'язі; логічно, послідовно, відповідно до норм літературного мовлення формувати творче, аналітичне мислення, філологічний смак; активно застосовувати методи й прийоми навчання у практичній діяльності; вести наукові пошуки в галузі мовознавчих, літературознавчих, психолого-педагогічних дисциплін, використовуючи різноманітні методи наукового дослідження, розвивати

потребу та вміння самостійно поповнювати свої знання за фахом, бути мобільним до різних нововведень, тобто бути професійно компетентним.

Складовими мовної особистості студента є постійний інтелектуальний розвиток, розвиток психічних процесів: пам'яті зорової та слухової, мислення – абстрактного (понятійного) й образного (художнього), спостереження, уяви – репродуктивної (відтворювальної) й творчої, духовне багатство особистості та акумулювання мовних традицій (здатність берегти й розвивати мовні традиції народу).

Формування мовної особистості означає не тільки набуття людиною певних знань, умінь і навичок, але й самовиховання свідомого ставлення до мови, що виражається в прагненні та вмінні мовців спілкуватися рідною та іншими мовами, відповідальному ставленні до власного мовлення, постійній, наполегливій роботі над його вдосконаленням.

До важливих засобів формування свідомості студентів дослідники відносять народну творчість, мистецтво, безеквівалентну лексику та ін. Це зумовлює введення в навчально-виховний процес відповідного дидактичного матеріалу. На лекціях і практичних заняттях формується той особливий емоційний стан, який багато в чому визначає саму людину як особистість, спрямовує її інтелектуальний та професійний розвиток. Критерієм сформованості мовної особистості вважається здатність репрезентувати себе через мовлення.

Зазначимо, що генетичну основу української мовної особистості складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні характеристики мовного колективу. На цьому підґрунті мовець набуває мовної, комунікативної, культурознавчої компетентності.

Українську культуромовну особистість вирізняють філологічний стиль мислення, широкий філологічний кругозір, мовні, літературні, педагогічні здібності, мовна індивідуальність, виразне мовлення, гарна дикція, мовленнєва моральність.

Українська культуромовна особистість вчителя формується за певними етапами. По-перше, це етап допрофесійної підготовки, де значна увага приділяється мовному і літературному вихованню. Особливу увагу слід звернути на компетентнісний підхід, ґрунтується на особистісно орієнтованому підході до навчання. По-друге, це етап професійної підготовки на освітньо-кваліфікаційному рівні «бакалавр», де забезпечується високопрофесійне володіння українською літературною мовою, усвідомлюється закономірності розвитку мово- і літературознавства, володіють функціями педагогічного спілкування. По-третє, професійна підготовка на рівні «спеціаліст». Підготовка спрямована на проведення наукових пошуків у галузі мовознавчих, літературознавчих, психолого-педагогічних дисциплін на основі сучасних методів наукового дослідження та з урахуванням інформаційних технологій. На цьому етапі

відбувається якісна перевірка, систематизація, поглиблення набутих компетенцій. На етапі магістратури відбувається процес оволодіння поглибленими фундаментальними, психолого-педагогічними і методичними знаннями інноваційного характеру. Мета навчання на цьому етапі – набуття широкої ерудиції в основних галузях гуманітарного знання, оволодіння фундаментальною науковою базою, опанування логіки розвитку наукового знання, проведення різноманітних форм навчальних занять у виші.

Мовна особистість студента розвивається в процесі спілкування, яке вимагає не тільки знань мови, але й уміння нею користуватися. Мистецтво спілкування – це володіння правилами мовної етики. У цьому плані важливою методичною проблемою є мовленнєва культура студентів. Проте слід зауважити, людина з високим інтелектуальними і моральними якостями формуватиметься тоді, коли базова освіта рідною мовою забезпечить належний рівень розвитку комунікативної компетенції. Удосконалюючи в студентів навички свідомого володіння мовою, здатності користуватися нею в різних комунікативних ситуаціях, ми водночас сприяємо формуванню української інтелігенції, ряди якої щороку поповнюють випускники філологічних факультетів ВНЗ.

Особливу роль у цьому процесі відіграє мовленнєва компетентність. Відомо, що мовлення – це спілкування людей між собою за допомогою мови, практичне користування мовою в конкретних ситуаціях з наперед заданою метою, це діяльність, пов'язана з функціонуванням мови, з мовленнєвою діяльністю.

На основі розвитку різних видів мовленнєвої діяльності формується професійна мовленнєва компетентність студентів – інтегральне поняття, що охоплює широке коло особистісних мовних здібностей, знань, умінь і навичок, які забезпечують успішне здійснення мовленнєвої діяльності. До найважливіших умінь, що складають основу мовленнєвої компетентності майбутнього фахівця, належать:

- уміння вести діалог, дотримуючись вимог мовного етикету в різних життєвих ситуаціях (у дружньому колі, в аудиторії, класі, на перерві, у розмові з батьками, у ситуації безпосереднього спілкування на зборах, виробничих засіданнях, ділових зустрічах, розмовах по телефону тощо);
 - уміння створювати усні монологічні висловлення (вести урок), реалізувати різні форми позакласної роботи, висловити своє ставлення до обговорюваного питання, дати певні роз'яснення з фаху тощо;
 - уміння адекватно сприймати на слух діалог і монолог, що передбачає зосередження уваги на осмисленні висловлення (теми, фактів, доказів головного й другорядного, логіки викладу), використання різних прийомів фіксації почутого (запис ключових слів, плану висловлення, статистичних даних) залежно від комунікативного завдання (участь у дискусії, передача інформації іншому, використання її у своїй роботі);
-

- уміння створювати письмові тексти різних стилів, типів і жанрів;
- уміння користуватися різними видами читання.

Професійне мовлення – це спілкування певної професійної групи людей, лексика яких спирається на професіоналізми фахового призначення. Професіоналізмами вважають слова або звороти, властиві мовленню людей певної професії. Вони виконують важливу номінативно-комунікативну функцію, бо точно називають поняття, явища дійсності.

Для ефективної професійної підготовки майбутнього філолога як мовної особистості слід дотримуватися таких вимог: підпорядкування мовленнєвого акту конкретній меті спілкування; ретельна підготовка мовленнєвого акту; забезпечення зворотного зв'язку в процесі спілкування; урахування особливостей адресата мовлення; корекція мовленнєвих дій адресата; врахування якостей мовлення під час мовленнєвого акту.

Як підсумок констатуємо: мовна особистість – людина, яка володіє виражальними багатствами мови, продукує її в різних життєвих ситуаціях і шанує її, дбає про збереження й розвиток. Важливу роль у розвитку мовної особистості відіграє рідна мова, завдяки їй студент пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України. Сучасне трактування мовної особистості майбутнього вчителя-словесника ґрунтується на суб'єктно-суб'єктних стосунках учасників навчального процесу, що беруть активну участь у ньому, розвивають своє мислення і мовлення, засвоюючи мову і користуючись нею.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. посіб. / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
2. Єрмоленко С. Я. навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько // Початкова школа. – 1995. – № 1. – С. 33–37.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 264 с.
4. Мацько Л. І. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу / Л. І. Мацько // Дивослово. – 2006. – № 7. – С. 2–4.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
6. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
7. Семенов О. М. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури : монографія / О. М. Семенов. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2005. – 404 с.
8. Формування мовної особистості на різних вікових етапах : монографія / Богуш А. М., Трифонова О. С., Кисельова О. І. та ін. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2008. – 272 с.